

XVI ASRDA TASAVVUF TA'LIMOTI G'OYALARINING RIVOJLANISHI VA UNDA TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA FOYDALANISH IMKONIYATLARI (BUXORO XONLIGI MISOLIDA)

Xazratova Sarvinoz Saidjonovna

Buxoro davlat pedagogika instituti 1-bosqich magistranti

Sarvizumrad92@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada XVI asrda Buxoro xonligi hududida tasavvuf ta'limoti g'oyalarining rivojlanishi, uning ijtimoiy-ma'naviy hayotdagi o'rni hamda ta'lim-tarbiya jarayoniga ko'rsatgan ta'siri ilmiy-tahliliy asosda yoritilgan. Asosiy e'tibor Naqshbandiya tariqati faoliyati, yirik mutasavviflarning pedagogik-axloqiy qarashlari, madrasa va xonaqohlarning tarbiyaviy ahamiyatiga qaratilgan. Shuningdek, tasavvuf g'oyalaridan zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimida foydalanish imkoniyatlari ochib berilgan. Maqola tarixiy-pedagogik merosni o'rganish va uni bugungi ma'naviy tarbiya jarayoniga tatbiq etishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit So'zlar: Tasavvuf, Naqshbandiya tariqati, Buxoro xonligi, XVI asr, ma'naviy tarbiya, ta'lim-tarbiya, komil inson, ustoz-shogird an'anasi

KIRISH: XVI asr Markaziy Osiyo tarixida siyosiy, ijtimoiy va ma'naviy jihatdan muhim davr hisoblanadi. Bu davrda Shayboniylar sulolasi hukmronligi ostida Buxoro xonligi shakllanib, ilm-fan, din va tasavvuf taraqqiyoti uchun muhim markazga aylandi. Ayniqsa, tasavvuf ta'limoti jamiyat hayotida, inson kamolotini ta'minlashda va ta'lim-tarbiya tizimida muhim o'rin egalladi. Tasavvuf nafaqat diniy-axloqiy oqim, balki shaxs tarbiyasi, ma'naviy yetuklik va ijtimoiy muvozanatni ta'minlovchi kuch sifatida namoyon bo'ldi.

Ushbu maqolada XVI asrda tasavvuf ta'limoti g'oyalarining rivojlanishi, Buxoro xonligidagi tasavvuf maktablari, yirik mutasavviflar faoliyati hamda

tasavvuf g'oyalariidan ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish imkoniyatlari keng va tizimli ravishda yoritiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR:

Tasavvuf ta'limotining tarixiy rivoji Sharq va G'arb olimlari tomonidan keng o'rganilgan. Markaziy Osiyoda tasavvufning shakllanishi va taraqqiyoti masalalari A. Muminov, B. Ahmedov, E. Karimov, N. Komilov kabi tadqiqotchilar asarlarida yoritilgan. Naqshbandiya tariqatining ijtimoiy-siyosiy hayotdagi o'rni esa J. Trimmingham, H. Algar, D. DeWeese kabi xorijiy olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

Mazkur tadqiqotda tarixiylik, tizimlilik va qiyosiy-tahliliy metodlardan foydalanildi. Manbashunoslik asosida XVI asrga oid tarixiy asarlar, tazkiralar, tasavvufiy risolalar hamda zamonaviy ilmiy tadqiqotlar o'rganildi. Shuningdek, tasavvufiy g'oyalarning pedagogik mazmuni konseptual tahlil qilindi.

XVI asrda Buxoro xonligining ijtimoiy-ma'naviy muhiti

XVI asrda Buxoro xonligi Markaziy Osiyodagi yirik siyosiy va ma'naviy markazlardan biri sifatida shakllandi. Shayboniylar sulolasi hukmronligi davrida Buxoro shahri diniy-ilmiy hayot markaziga aylangan bo'lib, madrasa, masjid, xonaqoh va kutubxonalar faoliyati kengaydi. Jamiyat hayotida islom dini yetakchi mafkuraviy omil bo'lib, fiqh, tafsir va hadis ilmlari bilan bir qatorda tasavvuf ta'limoti ham muhim o'rin egalladi.

Buxoro xonlari, xususan, Ubaydullaxon, Abdulloxon II tasavvuf namoyandalarini qo'llab-quvvatlab, ularga katta hurmat bilan munosabatda bo'lgan. Natijada tasavvuf jamiyatning barcha qatlamlariga, jumladan, yoshlar tarbiyasiga chuqur singib bordi.

Aholi ongida axloqiy poklik, halol mehnat, sabr-qanoat va jamoaga foyda keltirish kabi qadriyatlar ustuvor bo'lib, bu jarayonda Naqshbandiya tariqati g'oyalari muhim rol o'ynadi. Xonlar va amaldorlarning tasavvuf ahliga e'tibori natijasida ma'naviy muhit barqarorlashib, ta'lim-tarbiya tizimi axloqiy-ma'naviy yo'nalishda rivojlandi.

XVI asrda tasavvuf ta'limotining rivojlanishi

XVI asrda Markaziy Osiyoda, xususan Buxoro xonligi hududida tasavvuf ta'limoti jamiyatning ma'naviy hayotida muhim o'rin egalladi. Bu davrda tasavvuf faqatgina ruhiy poklanish yo'li sifatida emas, balki ijtimoiy-axloqiy barqarorlikni ta'minlovchi kuch sifatida namoyon bo'ldi. Tasavvuf g'oyalari kundalik hayot, mehnat, ta'lim va boshqaruv tizimi bilan chambarchas bog'landi.

XVI asrda **Naqshbandiya tariqati** yetakchi tasavvufiy oqimga aylandi. Ushbu tariqatning asosiy tamoyillari — halol mehnat, ichki poklik, ijtimoiy faollik va axloqiy mas'uliyat — jamiyat talablariga mos kelgani sababli keng tarqaldi. Naqshbandiyalar “xilvat dar anjuman” tamoyili asosida insonni jamiyatdan uzilmagan holda ma'naviy kamolotga yetkazishni targ'ib qildilar.

Naqshbandiya ta'limotining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat edi:

Dil ba yor, dast ba kor – qalb Alloh bilan, qo'l mehnatda bo'lishi;

Xilvat dar anjuman – jamiyat ichida bo'lib, ruhiy poklikni saqlash;

Halol mehnat va ijtimoiy mas'uliyat;

Axloqiy poklik va nafsni tarbiyalash.

Shuningdek, Yasaviya va Kubraviya tariqatlari ham ma'lum darajada o'z ta'sirini saqlab qoldi, biroq Naqshbandiya Buxoro xonligida yetakchi tariqatga aylandi.

Bu davrda mutasavviflar faqat diniy arbob emas, balki **tarbiyachi, murabbiy va ma'naviy yo'lboshchi** sifatida faoliyat yuritgan. Xonaqohlar esa yoshlar tarbiyasi, axloqiy nasihat va ruhiy tarbiya markaziga aylangan. Natijada tasavvuf ta'limoti ilmiy-ta'limiy muhit bilan uyg'unlashib, shaxs kamolotiga xizmat qiluvchi muhim ma'naviy tizim sifatida rivojlandi.

Buxoro xonligida yirik mutasavviflar va ularning ta'limiy qarashlari

XVI asrda Buxoro xonligi hududida faoliyat yuritgan yirik mutasavviflar jamiyatning nafaqat diniy, balki ta'limiy va tarbiyaviy hayotida ham muhim rol o'ynaganlar. Ular yosh avlod tarbiyasini insonning ichki kamoloti, axloqiy pokligi va ijtimoiy mas'uliyati bilan bog'liq holda talqin etganlar. Mutasavviflar

ta'limni faqat bilim berish jarayoni emas, balki shaxsni komil inson darajasiga yetkazish vositasi deb hisoblaganlar.

Xoja Ahror Valiy ta'limoti XVI asrda ham o'z ahamiyatini saqlab qoldi. Uning qarashlarida ilm va amal birligi, jamiyatga foyda keltirish va halol mehnat orqali kamol topish asosiy tarbiyaviy tamoyil sifatida ilgari surildi. U murshid va murid munosabatlarida shaxsiy namuna, ustozning axloqiy yetukligi muhim deb bilgan.

Maxdumi A'zam Dahbediy Naqshbandiya tariqatining yirik namoyandasi bo'lib, ta'lim-tarbiyada nafsni tarbiyalash, sabr, qanoat va kamtarlik g'oyalariga alohida e'tibor qaratgan. U ilmni ma'naviyat bilan uyg'un holda egallashni, bilimning inson axloqida aks etishini zarur deb hisoblagan.

Xoja Muhammad Islom Juyboriy va **Xoja Sa'd Juyboriy** Buxoro xonligi siyosiy va ma'naviy hayotiga faol ta'sir ko'rsatgan mutasavviflar bo'lib, ularning ta'limiy qarashlarida adolat, ijtimoiy tenglik va mas'uliyatli shaxs tarbiyasi asosiy o'rin tutgan. Ular yoshlarni jamiyat hayotida faol bo'lishga, ilm va axloqni uyg'un rivojlantirishga da'vat etganlar.

Ular o'z ta'limotlarida **ilm olish, adolat, sabr-toqat, kamtarlik, halollik** va **insonparvarlik** g'oyalarini asosiy tarbiyaviy mezon sifatida ilgari surganlar.

Umuman olganda, Buxoro xonligidagi mutasavviflar ta'limni **axloqiy tarbiya, ruhiy poklanish va ijtimoiy yetuklik** bilan uzviy bog'liq holda talqin qilganlar. Ularning qarashlari madrasa va xonaqoh faoliyatida keng qo'llanilib, ta'lim-tarbiya jarayonining ma'naviy asosini mustahkamladi.

Yirik mutasavviflar va ularning ta'limiy qarashlari (jadval)

Mutasavvif	Asosiy g'oyalari	Ta'lim-tarbiyadagi ahamiyati
Xoja Ahror Valiy	Ilm va amal birligi, halol mehnat, ijtimoiy faollik	Shaxsiy namuna orqali tarbiya, jamiyatga foydali inson yetishtirish
Maxdumi A'zam Dahbediy	Nafsni tarbiyalash, sabr, kamtarlik	Axloqiy yetuklikni bilim bilan uyg'un rivojlantirish
Xoja Muhammad Islom Juyboriy	Adolat, ijtimoiy mas'uliyat	Jamiyat oldidagi burchni anglagan shaxs tarbiyasi
Xoja Sa'd Juyboriy	Ilm, axloq va ma'naviyat uyg'unligi	Yoshlarni ma'naviy jihatdan barkamol etib tarbiyalash

Tasavvuf va ta'lim-tarbiya jarayonining uzviyligi

Tasavvuf — islom ma'naviyatining chuqur va nozik yo'nalishlaridan biri bo'lib, insonning ichki dunyosini poklash, axloqiy kamolotga yetkazish va komil insonni tarbiyalashni asosiy maqsad qilib qo'yadi. Shu jihatdan tasavvuf ta'lim-tarbiya jarayoni bilan bevosita va uzviy bog'liqdir.

XVI asrda tasavvuf ta'limoti madrasalardagi rasmiy ta'lim bilan uzviy bog'liq edi. Madrasalarda nafaqat diniy-ilmiy fanlar, balki axloqiy tarbiya ham muhim hisoblangan. Tasavvuf bu jarayonda quyidagi vazifalarni bajargan:

Shaxs ma'naviy kamolotini ta'minlash – nafsni jilovlash, sabr va shukrni o'rgatish;

Axloqiy tarbiya – rostgo'ylik, vijdon, adolat tushunchalarini singdirish;

Ijtimoiy tarbiya – jamiyatga foydali bo'lish, mehnatsevarlikni targ'ib qilish;

O'qituvchi va shogird munosabatlari – murshid va murid tizimi orqali individual tarbiya.

Xonaqohlar esa yoshlar uchun ma'naviy tarbiya maskani bo'lib, bu yerda suhbatlar, zikr va nasihatlar orqali axloqiy yetuklik shakllantirilgan.

Tasavvuf va ta'lim-tarbiya jarayoni bir-birini to'ldiruvchi, uzviy bog'liq tizimdir. Tasavvuf inson qalbini tarbiyalashga, ta'lim esa uning ongini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ularning uyg'unligi barkamol, ma'naviy yetuk va ijtimoiy mas'uliyatli shaxsni voyaga yetkazishda muhim omil hisoblanadi.

Tasavvuf g'oyalaridan ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish imkoniyatlari

Tasavvuf g'oyalari insonni ma'naviy-axloqiy jihatdan kamol toptirishga qaratilgan bo'lib, ularni ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etish yosh avlodni barkamol shaxs etib tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Quyida tasavvuf g'oyalaridan ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanishning asosiy imkoniyatlari yoritiladi.

XVI asr tajribasi bugungi ta'lim tizimi uchun ham muhim ahamiyatga ega. Tasavvuf g'oyalaridan quyidagi yo'nalishlarda foydalanish mumkin:

Ma'naviy-axloqiy tarbiya – yoshlar ongida vijdon, mas'uliyat va insonparvarlikni shakllantirish;

Komil inson g'oyasi – intellektual va ma'naviy barkamollikni uyg'un rivojlantirish;

Ustoz-shogird an'anasi – individual yondashuv va shaxsiy namuna orqali tarbiya;

Mehnat tarbiyasi – halol mehnatni qadrlash va kasbga hurmat ruhini singdirish;

Stress va ma'naviy bo'shliqni kamaytirish – tasavvufiy tafakkur orqali ichki muvozanatni ta'minlash.

NATIJALAR:

Tadqiqot natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

Birinchidan, XVI asrda Buxoro xonligi hududida Naqshbandiya tariqati yetakchi mavqega ega bo'ldi. Xoja Ahror Valiy an'analari davom ettirilib, tasavvuf shariat bilan uyg'un holda rivojlantirildi. "Dil ba yor, dast ba kor" tamoyili jamiyatda faol mehnat va ichki poklikni birlashtiruvchi konsepsiya sifatida qaror topdi.

Ikkinchidan, tasavvuf g'oyalari madrasalar ta'lim tizimiga singdirildi. Ta'lim jarayonida nafaqat fiqh, tafsir, hadis ilmlari, balki axloqiy-ruhiy kamolot masalalari ham muhim o'rin egalladi. Murshid-shogird munosabatlari pedagogik model sifatida shakllandi.

Uchinchidan, tasavvuf ta'limoti komil inson konsepsiyasini ilgari surdi. Insonni nafsni tiyish, sabr-qanoat, halollik va ijtimoiy mas'uliyat ruhida tarbiyalash g'oyalari ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsadiga aylandi.

To'rtinchidan, xonlik hukmdorlari va diniy ulamolar o'rtasidagi hamkorlik tasavvufning jamiyatdagi ta'sirini kuchaytirdi. Natijada tasavvuf ijtimoiy barqarorlik va ma'naviy birlik omiliga aylandi.

MUHOKAMA: Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, XVI asr Buxoro xonligida tasavvuf faqatgina diniy ta'limot sifatida emas, balki ijtimoiy-pedagogik tizim sifatida ham faoliyat yuritgan. Naqshbandiya tariqatining amaliy hayot bilan uyg'unligi uning keng ommalashuviga sabab bo'ldi.

Tasavvufdagi "so'z va amal birligi", "ichki nazorat", "nafs tarbiyasi" kabi tushunchalar zamonaviy pedagogika nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega. Murshid va murid o'rtasidagi uzviy aloqa ustoz-shogird an'anasining takomillashgan shakli bo'lib, individual yondashuv tamoyiliga mos keladi.

Shu bilan birga, tasavvuf ta'limotining ayrim jihatlari (zohidlik, dunyodan chekinish g'oyalari) zamonaviy dunyoviy ta'lim tizimi bilan to'liq mos kelmasligi mumkin. Biroq uning axloqiy-ma'naviy tarbiyaga doir g'oyalari bugungi kunda ham dolzarbligini saqlab qolmoqda.

XULOSA: XVI asrda Buxoro xonligida tasavvuf ta'limoti jamiyat hayotining ajralmas qismi bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonida muhim rol o'ynagan. Naqshbandiya tariqati va uning yirik namoyandalari tomonidan ilgari surilgan

g'oyalar shaxs ma'naviy kamoloti, axloqiy yetuklik va ijtimoiy mas'uliyatni ta'minlashga xizmat qilgan.

Mazkur tarixiy tajriba bugungi kunda ham ta'lim-tarbiya tizimini boyitish, yosh avlodni komil inson ruhida tarbiyalashda muhim manba bo'lib xizmat qilishi mumkin. Tasavvuf g'oyalari asosida shakllangan komil inson konsepsiyasi ta'lim-tarbiya jarayonining markaziy maqsadiga aylandi. Murshid-shogird tizimi, axloqiy poklik, mehnatsevarlik va ijtimoiy mas'uliyat tamoyillari pedagogik ahamiyat kasb etdi.

Demak, XVI asr Buxoro xonligi tajribasi tasavvuf ta'limotining nafaqat diniy, balki ijtimoiy-pedagogik ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Uning ma'naviy-axloqiy merosidan zamonaviy ta'lim tizimida samarali foydalanish imkoniyatlari mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar (GOST / APA)

Karimov E. *Buxoro xonligi tarixi*. – Toshkent: Akademnashr, 2010.

Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch*. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008.

Bartold V.V. *Turkiston tarixiga oid tadqiqotlar*. — Toshkent: Fan, 1963.

Trimingham J.S. *The Sufi Orders in Islam*. — Oxford: Oxford University Press, 1971.

Nasr S.H. *Islamic Spirituality: Foundations*. — New York: Crossroad, 1987.

DeWeese D. *Islamization and Native Religion in the Golden Horde*. — Pennsylvania: Penn State Press, 1994.

Abduholiq G'ijduvoni. *Risolalar*. — Toshkent: Fan, 1993.

Bahouddin Naqshband. *Maqomot va hikmatlar*. — Buxoro, qo'lyozma manbalar asosida.

Xoja Ahror Valiy. *Risolalar va maktublar*. — Toshkent: Sharq, 2004.

Zunnunov A. *O'zbek pedagogik tafakkuri tarixi*. — Toshkent: O'qituvchi, 1998.

Islomov Z. *Markaziy Osiyoda tasavvuf va ijtimoiy hayot*. — Toshkent: Akademiya, 2010.

Ahmedov B. *O'zbekiston tarixi manbalari*. – Toshkent: O'qituvchi, 2001.

Muminov A. *Markaziy Osiyoda tasavvuf tarixi*. – Toshkent: Fan, 2005.

Komilov N. *Tasavvuf yoki komil inson axloqi*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 1996.

Trimingham J. S. *The Sufi Orders in Islam*. – Oxford: Clarendon Press, 1971.

Algar H. *The Naqshbandi Order: A Preliminary Survey of Its History and Significance*. – Studia Islamica, 1976.